

KATONAI SZOLGÁLAT ÉS A TÁRSADALOM MILITARIZÁCIÓJA FELSŐ-MAGYARORSZÁGON ÉS A TISZÁNTÚLON, 1600–1660*

1605. december 8-án, a korponai országgyűlésen Bocskai István, Magyarország és Erdély fejedelme a Csomaközy András, Szilassy János, Keövy Miklós Pallay Pál, Kovács Albert, Somogyi György Farkas Mihály, Elek János, Szénássy Mátyás, Nagy Mátyás, Feüzy István és Hajdú Gergely kapitánysága alatt lévő 9 254 „vitélő hajdú” katonájának nemességét, címet és birtokot adományozott. Kálló városát, Nánás, Dorog, Varjas pusztákat, továbbá Hadház, Vámospércs, Sima, és Vid részjóságokat.¹

A következő esztendőben, 1606. március 14-én, Kassán kelt rendeletében annak a 300 hajdúnak adományozott nemességét és birtokot, akik elsőként csatlakoztak a bihari nagyúrhoz, és 1604. október elején megvédték Kereki várát;² a Halasi Fekete Péter kapitány tisztjei és mezei katonái számára adott nemesi és adománylevél kiállítására szeptember 2-án került sor. Birtokadományként „Szoboszló faluban levő teljes és egész” birtokrészeket kaptak a vitézek.³

Már 1605 közepén látszott, hogy a mintegy 30 000 főnyi hajdúság és a Bocskai István mellé állt egyéb fegyverforgató rétegek, a végvári és a főúri katonaság fizetése és ellátása egyre nagyobb nehézségekbe ütközik. Különösen nagy gondot jelentett ez a fegyverszünet megkötése után, amikor a zsold és az utánpótlás számottevő részét jelentő zsákmányolás forrásai igen megcsappantak. Bocskai kényszerhelyzetbe került, mert ha nem akarta, hogy mozgalma fizetetlen katonái fosztogatásába fulladjon, akkor megoldást kellett találnia a vitézek követeléseire. Az 1605. és 1606. évi hajdútelepítések lényegében a kényszer szülte megoldások voltak. Egyrészt a bihari nagyúr tetemes zsoldhátralékot halmozott fel a katonáskodókkal szemben, másrészt nyilvánvaló volt, hogy a „tizenöt éves” háborúban felszaporodott hajdúság egészének lehetetlen megfelelő fegyveres szolgálatot kínálni.⁴

Bocskai a hajdúság letelepítésénél a székelyek privilégiumait vette mintául, és „a mi erdélyországi hív székelyeink szokása szerint” telepítette le őket.⁵ A fegyveres szolgálatot vállalók kollektív nemességhez és birtokhoz juttatása nem volt példa nélküli a korszakban, de ekkora tömeget egyszerre eladdig nem juttattak privilégiumokhoz. Nem tudjuk, milyen tervei voltak Bocskainak a hajdúk további kiváltságolására, ám valószínű, hogy a béke megkötése után neki sem lett volna nagyobb mozgástere, mint politikai örökösének, aki szintén sokat tettek a hajdúprobléma megoldásáért.

Bocskai István, majd őt követően Báthory Gábor, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György földesúrként és fejedelemeként folytatott hajdú kiváltságolásaival az elmúlt évszázadban

* A tanulmány a Habsburg Alapítvány támogatásával készült.

¹ Szendrey István: Hajdúszabadságlevelcek. Debrecen, 1971. (a továbbiakban: Szendrey, 1971.) XIII–XVI. o.

² Szendrey, 1971. 50–51. o.

³ Szendrey, 1971. 16–19. o.

⁴ Nagy László: Bocskai István a hadak élén. Budapest, 1981. 183. o. Nagy László: Hajdúvitézek (1591–1699) Budapest, 1982. (a továbbiakban: Nagy, 1983.) 174–175., 180–181. o.

⁵ Szendrey, 1971. 14. o.; l. még: Egyed Ákos: A hajdú és székely szabadságról. A Hajdúsági Múzeum Évkönyve 2001. X. Hajdúböszörmény, 2001. 45–55. o.

bőven foglalkozott a magyar történetírás. Tanulmányok és monográfiák tucatjai születtek, amelyek feltárták Bocskai hajdútelepítéseinek folyamatát, társadalmi és politikai hátterét.⁶ Mindezek ellenére számos fehér folt található a hajdúság, illetve a társadalom fegyverforgató rétegeinek történetében. Tulajdonképpen csak vázlatosan ismerjük a kiváltságolt hajdúság letelepedésének menetét, katonai szervezetét és belső életét. A kérdést tovább bonyolítja, hogy a korabeli források, például az Udvari Haditanács iratai, a végvárakban, illetve a mezei seregekben szolgáló gyalogosokat általában hajdúknak nevezték. Így fordulhatott elő, hogy számos történeti munka a királyi végvárakban hajdúként nyilvántartott gyalogosokat automatikusan hajdúknak tekintette.⁷

A szabad hajdúknak nevezett fegyveresekkel XVI. század közepén szinte az ország minden szegletében találkozhatunk. Egyre növekvő számban szolgáltak a végvárakban, illetve a nagybirtokosok, mint például Nádasdy Tamás magánföldesúri katonaságában.⁸ Meglehetősen sok kérdőjelet tartogat számunkra az a tény, hogy miért éppen a Felső-Tisza vidékén, illetve a Tiszántúlon alakult ki olyan nagy számban a hajdúnak nevezett katonaréteg. Jelenlegi ismereteink szerint például a Dunántúlon, illetve Alsó-Magyarországon nem találkozhatunk az előbb említett területekhez mérhető számú hajdúsággal.

A Felső-Tisza vidékén és a Tiszántúlon tanyázó hajdúk már az 1551–1552. évi oszmán támadás idején jelentős katonai szerepet játszottak. Tudjuk, hogy leghíresebb vezérük, Tóth Mihály, Szegedről Debrecenbe menekült bíró volt, aki egykori lakhelyének visszafoglalására indított támadáshoz 1552 tavaszán a Nyírségből és Debrecen vidékéről 5000 szabad hajdút toborzott. Körülbelül ugyanennyi hajdút fogadott fel még abban az évben Varkocs Tamás váradi főkapitány és bihari főispán is a Lippa visszaszerzéséért indított akcióra.⁹

Jelen tanulmányunkban elsősorban azt a folyamatot kívánjuk megvizsgálni, amely a Felső-Tisza vidék és a Tiszántúl militarizálódásához vezetett. Noha a vizsgált területen a legnagyobb fegyverforgató réteget a szabad hajdúk alkották, a királyi és erdélyi végvárak helyőrségei, továbbá a nagybirtokosok magánkatonaságában szolgálók szintén fontos alkotóelemei voltak a fegyverforgatók társadalmának.

Szinte közhelyszámba megy, hogy a törökellenes harcok, illetve a XVII. század belháborúi nyomán a termelő munkából és részben a társadalomból is kiszakadt, fegyveres szolgálatból, rosszabb esetben rablásból élő rétegek egyre népesebbé váltak. Fráter György váradi püspök már 1542-ben úgy vélekedett, hogy csak a Tiszán túl 25 000 magyar gyalogost lehet felfogadni.¹⁰ Hasonló nézeten volt száz évvel később I. Rákóczi György erdélyi fejedelem is, aki az 1644. évi hadjárat idején azt állította, hogy ha szükséges, akkor a Tiszától Érsekújvárig terjedő vidéken, akár 25 000 „voluntaris milest,” vagyis szabad

⁶ A hajdúság történetével foglalkozó legfontosabb összefoglaló munkák: *Császár Edit*: A hajdúság kialakulása és fejlődése. Debrecen, 1932. (a továbbiakban: *Császár*, 1932.); *Rácz István*: A hajdúk a XVII. században. Debrecen, 1969. Magyar Történeti tanulmányok II. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae, Series Historica VIII. Debrecen, 1969. (a továbbiakban: *Rácz*, 1969.); A hajdúk a magyar történelemben. Szerk.: *Béres András*. Debrecen, 1969. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 10.; *Szendrey*, 1971.; *Dávid Zoltán*: A hajdúk letelepítése. Történeti Statisztikai Tanulmányok I. Budapest, 1975. 5–40. o.; *Nyakas Miklós*: Bocskai és a hajdúk. In.: „Nincsen nekünk több hazánk ennél...” Tanulmányok a Bocskai-felkelés történetéhez. Szerk.: *ifj Barta János – Papp Klára*. Budapest, 2004. 31–46. o. (a továbbiakban *Nyakas*, 2004.)

⁷ *Rácz*, 1969. 30. o.

⁸ *Takáts Sándor*: A magyar gyalogság megalakulása. Budapest, 1908. (a továbbiakban: *Takáts*, 1908.) 93. o.

⁹ *Takáts*, 1908. 93–94. o.; *Szendrey István*: A Bihari-Berettyóújfalui hajdúk. In.: Berettyóújfalui történet. Berettyóújfalui, 1981. (a továbbiakban *Szendrey*, 1981.) 221. o.

¹⁰ *Takáts*, 1908. XVIII. o.

zsoldost is toborozhatna.¹¹ Ezeknek a fegyvereseknek a háború, a zsákmány és a zsold volt a megélhetési forrásuk. Nagyobb hadjáratok idején zömük a mezei seregekbe szegődött, békeidőben pedig a király, az erdélyi fejedelmek, vagy a főurak fegyveres erejében talált alkalmazást. A XVI. században a magyarországi katonaság egyik legfontosabb utánpótlási forrása a szabad zsoldosok sokasága volt, akiket a korabeli források „szabad legényeknek”, vagy „szabad hajdúknak” neveztek.

Az elmúlt közel egy évszázadban a magyar történetírás a fegyveres szolgálatot vállalóknak alapvetően három csoportját különböztette meg: a végvári katonaságot, a hajdúságot és a fegyverre kelt „föld népét”, amit jobbára a földművelő jobbágysággal azonosítottak. Az utóbbi évtizedek során már árnyaltabb kép alakult ki, a kutatások feltárták a földesúri magánkatonaság szervezetét, s annak egyik legnépesebb csoportját, a katonaparasztságot.¹² A legképzettebb katonáknak a királyi végvárak „iratos” vitézei minősültek, vagyis azok, akiket bejegyeztek a helyőrségek negyedévenként felvett mustrakönyveibe.

A XVI. század második felében a Habsburg örökös tartományok és a Német-római Birodalom fejedelemségeinek anyagi és katonai támogatásával jött létre az Adriai-tengertől a Horvát Királyságon át az Erdélyi Fejedelemség határáig félkaréjban húzódó, mintegy 1000 kilométer hosszú, 50–100 kilométer széles törökellenes védelmi rendszer, amely 120–170 kisebb-nagyobb vár, erődítmény, palánk, őrház sűrű szövetű hálójából állt. A határőrizet gerincét a király által fizetett 20–22 000 főnyi állandó katonaság jelentette.

Ennek a – nemzetközi összehasonlításban is tekintélyes – végvári haderőnek a zsoldja a létszámtól függően 1,4–1,7 millió rajnai forintra rúgott. Ha ehhez hozzávesszük a fegyverzetre, lőszerre és élelmezésre fordítandó, valamint a várak karbantartásához szükséges összegeket, akkor a kiadások meghaladhatták a 2 millió rajnai forintot.¹³ Ennyi pénzt, folyamatosan, az osztrák Habsburgok uralma alatt álló országok (az osztrák örökös tartományok, Cseh- és Morvaország és Szilézia) a Német-római Birodalom fejedelemségeivel együtt sem tudták előteremteni. További problémát jelentett, hogy a törökök portyáinak még ez a viszonylag tekintélyes határvédelmi erő sem tudott gátat vetni. Több katona zsoldba fogadása szóba sem jöhetett, mivel a meglévő helyőrségeket sem tudták fizetni, s a zsoldhátralékok, a tetemes pénzsegélyek ellenére, évről-évre nagyobbra duzzadtak. Mivel a királyi őrségek zsoldfizetése akadozott, ellátás fejében olyan királyi bevételeket engedtek át meghatározott időre, általában két hónapra, mint a mészárszék-, illetve a kocsmatartás jogát és az abból származó tetemes jövedelmeket.¹⁴

Tekintettel arra, hogy az oszmánok a XVI. század első felében Buda 1541. évi elfoglalásával, majd az 1551–1552. és az 1566. évi várháborúk során elfoglalt erősségekkel egyre szélesedő éket vertek az ország közepébe, a háború, az állandó portyázás, a katonai készenlét az élet mindennapos részévé vált az ország középső részein is. A királyi Magyarország új törökellenes védelmi rendszerét négy főkapitányságra, a kanizsaira,

¹¹ Szilágyi Sándor: A két Rákóczi György fejedelem családi levelezése 1632–1660. Budapest, 1875. 125–126. o.

¹² N. Kiss István: Katonaparasztság (Földesúri hadszervezet a Zrínyiek és a Zágrábi püspökség birtokain – XVII. század.) HK 1973/2. (a továbbiakban: N. Kiss, 1973.) 319–330. o.; N. Kiss István: Nemes katonák és katonaparasztkok a Zrínyiek muraközi uradalmában, 1638–1720. (Adatok a magyarországi uradalmi hadszervezet kérdéseihez), HK 1983/3.

¹³ Pálffy Géza: A törökellenes határvédelmi rendszer fenntartásának költségei a XVI. század második felében. Végvár és ellátás. Studia Agriensia 22. Szerk.: Petercsák Tivadar – Berecz Máttyás. Eger, 2001. (a továbbiakban Pálffy, 2001.) 189–197. o.

¹⁴ Pálffy Géza: A tizenhatodik század története. Budapest, 2001. 156–157. o.

a győrire, a lévaira, (ez utóbbi központja később Érsekújvár lett, és bányavidékinek is nevezték), és a felső-magyarországra osztották. Míg 1556-ban mintegy 30 erősségben 10 832, addig 1593-ban 96 erődítményben már 15 446 királyi vitéz állomásozott. A katonák mintegy kétharmada magyar volt, a fennmaradó egyharmad helyőrségi szolgálatra idevezényelt német és cseh zsoldosokból, illetve az oszmán hódítás elől a Magyar Királyságba menekült délszlávokból állt.¹⁵

A királyi várrendszer kiépítésének, fenntartásának pénzügyi és létszámgondjain már kezdettől fogva a főurak várainak, magánhaderejének fokozottabb igénybe vételével, a parasztság nagyobb arányú felfegyverzésével kívánták enyhíteni. Ha a Hunyadiak katonabáráinak magánhadseregeire, illetve a nándorfehérvári diadalt kivívó, zömében parasztokból álló keresztes hadakra gondolunk, akkor láthatjuk, hogy ezeknek a megoldásoknak már a XV. században is gazdag hagyományai voltak a Magyar és a Horvát Királyságban. A következő másfél évszázadban a főúri magánkatonaság, illetve a parasztság fegyveres alkalmazásának bővítésére igen változatos módszerek alakultak ki. A legelterjedtebb gyakorlat szerint a fegyveres szolgálat fejében a parasztok, illetve a jobbágyok által használt földet mentesítették az állami és földesúri adóktól, a szabad katonaságból pedig úgy fogadtak fel embereket, hogy zsold helyett különböző privilégiumokat, nemességet, földbirtokot, s azzal járó adómentességet adományoztak nekik.

A szakirodalomban régóta ismert, hogy az oszmán előrenyomulás a főúri és középbirtokosi famíliák egyre nagyobb hányadát készítette arra, hogy birtokaik védelmében megfelelő létszámú magánhaderőt hozzanak létre. Emellett a magánvárok jelentős részébe királyi őrséget fogadtak be. Jó példa erre a Báthory-család, amely már Hunyadi Mátyás alatt is jelentős magánhaderővel, és a király pénzén fogadott katonasággal rendelkezett. A Báthoryak kezén lévő Ecsed a kiépülő végvárrendszer része lett. Az 50 gyalogosból és 100 lovasból álló őrség zsoldját a király fizette, a főúri familia az erődítmény korszerűsítéséről és karbantartásáról, és a katonák élelmezéséről gondoskodott.¹⁶

A főúri családok körül kialakult familiárisi–szervitori intézmény továbbra is a földesúri magánkatonaság magvát alkotta. Élén általában az egy vagy több országos tisztséget (nádor, országbíró, bán, kerületi, végvidéki főkapitány) és természetesen valamelyik vármegye főispáni posztját betöltő főúr állt. A katonai szervezet irányítói a főúr rokonaiból, szervitoraiból kerültek ki, akik általában az általa irányított vármegye vagy vármegyék katonáskodó kis- és középnemességéből származtak. Közéjük sokszor olyan nemesek is bekerültek, akik birtokaikat veszve a török hódítás elől menekültek.

A katonáskodók derékhadát a legkülönbözőbb rendű, rangú és vagyoni állapotú társadalmi rétegek adták, a végvári katonáktól és szabad zsoldosoktól, hajdúktól kezdve, a török által földjükről elűldözött, vagy igen szerény ingatlanvagyonnal rendelkező kismeseken át a földesúri – és sokszor állami – adók alól felmentett jobbágyokig. A közös összetartó kapocs a földesúri hadszervezet mellett maga a katonáskodás volt, amelyen keresztül a köznemesek, zsoldosok és parasztok számára megnyílt a társadalmi, és nem utolsósorban a vagyoni felemelkedés útja. Legnépesebb csoportjukat kétségtelenül a fegyveres szolgálat révén a paraszti–jobbágyi sorból kiemelkedettek jelentették, akiket a szakirodalom összefoglaló néven katonaparasztságnak nevez. Ez igen szövevényes, a „civil” és a „katonai” életforma között számos átmenetet mutató társadalmi réteg volt.

¹⁵ Pálffy, 2001. 189. o.

¹⁶ Pálffy Géza: A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. HK 1995/1. 154., 162. o.

Több elnevezésük ismert, például a Tiszántúlon és a Partiumban „servientes arcis”-nak, lovas szabadosnak, és „familiares castris”-nak hívták őket.¹⁷

Általában a várak őrzése, rendészeti feladatok ellátása, hírvívés és hírszerzés volt a feladatuk. A nagyobb hadjáratok idején a várőrségeket ezekkel a fegyveres paraszt csapatokkal erősítették meg, és a végvári vitézekkel és a nemesi katonai kontingensekkel együtt olykor komoly sikereket értek el, amint azt Kőszeg 1532. és Eger 1552. évi védelmének példája bizonyította.¹⁸

Köztudott, hogy a Felső-Tiszavidék és a Tiszántúl fegyverforgató társadalmának jellegzetes rétege a hajdúság. Származásukról és kialakulásukról a szakirodalomban számos felfogás található. A korabeli források – köztük a XVI–XVII. század fordulójának történelmi eseményeit, így Bocskai István felkelését is papírra vető politikus és történétíró Istvánffy Miklós alnádor – úgy tudták, hogy marhahajcsárok voltak, akik „gyermekkoruktól kezdve csordák között és a pásztorélet szennyében nevelkedtek és nőttek fel”.¹⁹ Hasonló nézetet vallott közel háromszáz évvel később Takáts Sándor is, aki szintén úgy vélte, hogy a XVI. század első felétől kezdve az Alföldön kóborló, marhacsordákat terelő hajdúkat egyre nagyobb számba fogadták fel a várakba és a mezei seregekbe.²⁰

Császár Edit a huszadik század harmincas éveiben arra mutatott rá, hogy a hajdúk azokból a nincstelen nemesekből és parasztokból verbuválódtak, akiket a török elűzött a lakhelyükről.²¹ 1945 után a marxista társadalomelméletet is alkalmazó történétírók számos színvonalas helytörténeti és összefoglaló művet tettek le az asztalra. Kiemelkedik ezek közül a tanulmányunkban már sokszor idézett Rácz István munkája, aki amellettt történelmi vizsgálatát, hogy a hajdúk döntő többsége a jobbágytársadalomból származott, elsősorban az alföldi vidékek zsellérsorba jutott és a török által elűzött parasztságból.²² Valószínűleg a marxi osztálykategóriák automatikus alkalmazása és osztályharc-elmélete is hozzájárult ahhoz, hogy a hajdúság zömét a török- és németellenesség mellett élesen antifeudális társadalmi réteggént jellemezzék.²³ Később a hajdúk katonai kvalitásait és életmódját vizsgáló Nagy László arra a következtetésre jutott, hogy a zömében török elől menekültekből verbuválódott hajdúság nem nemesi származású, de nem is földművelő jobbágy volt, hanem olyan szabad paraszti rétegekből származott, „akik kevésbé kötődtek egy meghatározott helyhez, s jobban hozzászórtak a ridegebb, nagyobb fizikai megerőltetéssel járó élet és munkakörülményekhez”.²⁴

Mindezen vélekedéseket természetesen számos korabeli forrás támasztja alá, Illésházy István például feljegyzéseiben a hajdúkat, a török elől „futott”, a „parasztság”, vagy „jobbágyság közül” támadt népnek tartotta.²⁵ A hajdúkról fennmaradt töredékes néva-

¹⁷ N. Kiss, 1973. 320. o.

¹⁸ Borosy András: A telegkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben. Értekezések a Történeti Tudományok Köréből. Új sorozat 60. Budapest, 1971. 64–77. o.

¹⁹ Idézi Rácz, 1969. 23. o.

²⁰ Takáts Sándor: Hajdú, haramia martalóc. Akadémiai Értesítő. Szerk: Heinrich Gusztáv. Budapest, 1908. 320–326. o.

²¹ Dankó Imre: A hajdúság eredete. A hajdúk a magyar történelemben. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 10. Szerk.: Módy György. Debrecen, 1969. 6. o.

²² Rácz, 1969. 24–25. o.

²³ Makkai László: A kuruc nemzeti összefogás előzményei. Budapest, 1956. (a továbbiakban: Makkai, 1956.) 47–55. o.; N. Kiss, 1973. 319–320. o.; Rácz, 1969. 41–44. o.

²⁴ Nagy László: „Megint fölzánt világ van...” Társadalom és hadsereg a XVII. század első felének Habsburg-ellenes küzdelmeiben. Budapest, 1985. (a továbbiakban: Nagy, 1985.) 82–83. o.

²⁵ Gróf Illésházy István: följegyzései 1592–1603. Magyar Történelmi Emlékek. Monumenta Hungariae Scriptones. VII. k. Pest, 1863. 80–81. o.

nyag elemzése alapján Benda Kálmán azt szűrte le, hogy a hajdúnevek 70 %-a az Alföld keleti és északkeleti részeire utal. Ez azt látszik valószínűsíteni, hogy a hajdúság származási helye a Partium és a Felső-Tisza vidéke, a Nagykunság, Békés keleti része, Bihar, Szabolcs, Szatmár, Heves, Zaránd és Arad vármegye volt.²⁶

A századforduló a „hosszú” törökellenes háborúja 1593 és 1606 között óriási pusztításokat okozott az országban, hiszen keresztény és oszmán oldalon sokszor közel kétszázezer fegyveres feszült egymásnak. A háborús cselekmények hatalmas tömegeket mozdítottak ki addigi lakóhelyükről, és sodorták az életben maradottakat a királyi Magyarország és az Erdély végvidékeire. Erre a sorsra jutottak a Tiszántúl hajdúszállásai és az Alföldön lakó szabad paraszti rétegek, a jászok, a kis- és nagykunok is, akik közül már addig is sokan szegődtek a hajdúk közé, esetleg a király, vagy valamelyik helybéli nagybirtokos szolgálatába. A nagykunok Nagybajomba és a Sárrét ingoványába, a kiskunok a Fülek és Szerencs környéki vidékekre húzódtak, a jászok egy része pedig Gyöngyösre menekült a háborús pusztítások elől;²⁷ tulajdonképpen azokra a vidékekre, ahol a hajdúk néhány évvel később, de lehet, hogy már korábban, megtelepedtek.

Mindezek fényében úgy vélem, megfontolandó a hajdú kutatás kiváló szakemberének, Nyakas Miklósnak, az a nemrég napvilágot látott véleménye, mely szerint „továbbgondolásra érdemes a kiváltságlevélnek az a kitétele, mely szerint Bocskai a hajdúkat „a paraszti és nem nemesi állapotból, melyben születtek és eddig léteztek,” emelte ki. Ebből az derülhet ki, hogy a paraszti és a nem nemesi állapot esetleg nem volt ugyanaz.”²⁸

Az persze már a forráskritika tárgykörébe tartozik, hogy a kortársak ugyanazt értették-e a paraszt, a jobbágy, vagy a föld népe fogalmán, mint a modern kor történésze. Hasonlóan el kell gondolkoznunk azon is, hogy mit értünk a hajdúság és általában a felfegyverzett parasztság antifeudális törekvésein. A nemesi udvarházak kifosztásának, a birtokosok bántalmazásának, rosszabb esetben likvidálásának, önmagában, nincs köze az antifeudalizmushoz. Mindezek a korabeli háborúk, fegyveres felkelések velejárói, amelyek jól beleillett a zsoldosok és az alkalmilag fegyvert fogottak mentalitásába. A motivációk persze sokfélék lehetnek: fizetlenség, szerzési ösztön, agresszivitás, az egyéni sérelmek megtorlása, ám ne feledjük, hogy e katonák számára a zsákmány a fizetség része, sokszor a javadalmazás egyetlen forrása volt.

Természetesen a fegyverforgatók társadalmában is megvoltak az egyének, elsősorban a vezetők politikai ambíciói, ám a fel-felbukkanó nemességellenesség dacára mégsem az antifeudalizmus vezette őket, hanem ellenkezőleg, a rendi nemesi társadalom sáncai mögé való bekerülésre törekedtek. A tekintélyes birtokadományokhoz jutó hajdúvezérek – Nagy András, Némethy Gergely, Szilassy János, Bódy Gergely – viselkedését a zsoldos mentalitás mellett a rendi szemlélet jellemezte. Kapott birtokaikon, jobbágyaikon éppen úgy behajtották a nekik járó földesúri adót, mint a „törzsökös” nemesek, sőt Bihar megyében számos olyan faluban is beszédtek a királyt illető dézsmát, amely nem is került a tulajdonukba.²⁹

²⁶ *Benda Kálmán*: A Bocskai-kori hajdúság összetétele és társadalmi törekvései. A hajdúk a magyar történelemben. Szerk.: *Módy György*. Debrecen, 1969. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 10. 25–31. o.; *Benda*, 1969.

²⁷ *Szakály Ferenc*: Magyar intézmények a török hódoltságban. Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 21. Budapest, 1997. 155. o.

²⁸ *Nyakas*, 2004. 40. o.

²⁹ *Nyakas Miklós*: Sárrétudvari a török hódoltság kezdetétől, a jobbágyfelszabadításig. A Bihari Múzeum Évkönyve VI–VII. Szerk.: *Módy György*. Berettyóújfalú, 1991. 84–85. o.

Köztudott, hogy a Tiszántúlon és a Felső-Tisza vidékén tanyázó hajdúk számát általában 30 000 főre becsülték a korabeli források. Konkrétabb számadatokkal Bocskai fentebb említett kiváltságleveleiben, illetve egy datálatlan, talán Mátyás főherceg számára, valószínűleg a második hajdúfelkelés idején, 1608 elején készült lajstromban találkozhattunk. Eszerint Bihar, Közép-Szolnok, Szabolcs, Szatmár, Zemplén vármegyékben 13 900 hajdú állt fegyverben.³⁰ A számba vett hajdúegységek zöme az 1605–1606-ban privilegizáltak közül került ki, mivel az iratban felsorolt hajdúkapitányok közül ötöt, Elek Jánost, Keövy Miklóst, Nagy Mátyást, Pallai Pált és Szénássy Mátyást, a korponai nagy hajdú pátens, Medey (Médey) Istvánt, és Kiss Pált viszont a szoboszlói telepítő levél Halasi Fekete Péter századosaiként említette.

Fegyveres mozgalmukkal a hajdúk elsősorban a Bocskai által adományozott jogaiknak, birtokaik elfoglalásának kívántak nyomatékot adni. Nem lehet csodálkozni azon sem, hogy a nemesség, illetve a királyi katonaság nem szívesen osztozott azokon a birtokokon, amelyek az ő megélhetésüket is biztosították. A hajdúk letelepedésének megakadályozásában, a fegyveres összecsapásokban elsősorban a közvetlenül érintettek, Szabolcs vármegye és Kálló vára vitézei jártak az élen.

A Nagy András hajdúgenerális által vezetett felkelés a zsitvatoroki békét követő sajátos politikai szituációban tárgyalásos megegyezéssel zárult. A hajdúvezérek nem csak saját fegyveres erejükre, hanem az addigi „ösellenség”, a török támogatása is számíthattak. A felkelők előbb Felső- és Alsó-Magyarország elfoglalásával, majd Homonnai Drugeth Bálint személyében „nemzeti király” választásával fenyegetőztek. A Nagy András hajdúfőkapitány vezette küldöttséggel a magyar és erdélyi nemesek a királyi megbízott és a budai janicsár aga (!) jelenlétében 1607. december 28-án, az Abaúj vármegyei Ináncson kezdtek tárgyalásokat.³¹ Jóllehet a hadúk 33 pontban előterjesztett követeléseiről akkor nem született egyezség, ám a megkötött ötven napos fegyverszünet alatt tulajdonképpen előkészítették a későbbi megegyezést.

A hajdúk fontos politikai szerephez jutottak, fejedelem- és királycsinálónak bizonyultak. Először (1608. február 6-án) Báthory Gábornak ajánlották fel fegyvereiket az erdélyi fejedelemség elnyeréséhez, majd Mátyás főherceg és Ali budai pasa megbízottai között Érsekújvárt (1608. március 27-én) született megállapodást követően a trón megszerzésén fáradozó főhercegnek is segítséget ígértek.

Az érsekújvári egyezmény szavatolta a zsitvatoroki béke pontjainak betartását, büntetlenséget biztosított a felkelő hajdúknak, s megerősítette a Bocskaitól nyert szabadságjogaikat és birtokadományaikat. Intézkedett annak a 200 000 aranyforintnak a megfizetéséről is, amelynek egyszeri ajándék formájában való kifizetésére, már 1606-ban kötelezte magát a Habsburg uralkodó. Az oszmánok számára ez jelentős presztízsnövekedést jelentett, hiszen így győztes politikai félnek tekinthették magukat. A hajdúknak, akik fenyegetőzéseikkel hozzájárultak az „ajándék”-ügy oszmánok számára kedvező rendezéséhez, létérdekük volt az ellenséggel való jó viszony fenntartására, hiszen szállásaik „a török torkában” voltak, nem ritkán éppen hódoltsági területen.

Mindennek a hajdúk megkérték, és úgy tűnik, meg is kapták az árát. A Báthoryval kötött egyezség értelmében vezérük, Nagy András, mint a hajdúk főkapitánya, az Erdélyi

³⁰ Rácz, 1969. 65. o. Részletesebben közli: *Dávid Zoltán: A hajdúk letelepítése. Történeti Statisztikai Tanulmányok I.* Budapest, 1975. (a továbbiakban: *Dávid, 1975.*) 27–28. o.

³¹ Rácz, 1969. 80–79. o.

Fejedelemség második embere lett és helyettesével, Elek Jánossal együtt gazdag birtokadományokban részesült. A közhajdúk birtoklásáról egyelőre még nem esett szó csak 2 forint zsold kifizetéséről.³² Báthory, miután elfoglalta a fejedelemséget, hozzákezdett a hajdúknak tett ígéretei valóra váltásához. Nagy András a hozzá tartozó kiterjedt uradalommal együtt megkapta Bajom várát, Elek János pedig Nagyenyed városát.³³

A fejedelem nagyarányú hajdútelepítésbe kezdett. 1608-ban Kőrösszegről Tamásiba telepített 100 hajdút; Nadányi Gergely 100 katonája Berettyóújfaluban és Szentkozmán kapott birtokot, Zámi György és Kovács Péter kapitányok vitézei pedig Kalugyeren juttattak birtokadományhoz. 1611-ben került sor Elek János 128 emberének kiváltságolásra. Fekete János 1000 vitéze Bagaméron nyert kiváltságot, Majtényban és Nyírbátorban további 62 hajdú. Jelentős volt azoknak a száma is, akiket különböző településeken néhányad-magukkal nemesítettek és láttak el birtokkal.³⁴ Így jutott értékes jószágokhoz 1608-ban Nagy András és Szöllössy Mihály három vitéze Ballaszentmiklóson (Török-szentmiklós), Tiszabállán, és Tenyőn, vagy a következő évben Nagy András öt katonája (Pece)Szentmártonban.³⁵

Az általunk ismert források szerint Báthory Gábor 1608 tavaszán a fejedelmi trón elfoglalásakor 3000 hajdút fogadott fel. A fejedelmi székben ülő ellenfél, az öreg Rákóczi Zsigmond szintén rendelkezett egy nagyobb hajdúcsapattal – ezt abból az elszámolásból ismerjük, amely szerint 1958 hajdúnak, 3200 forint zsoldot fizetett.³⁶

Báthory fejedelem a hajdúk privilegizálásával, birtokhoz juttatásával nem csak a katonáknak tett ígéreteit kívánta valóra váltani, hanem hozzá hű fegyveres erőt akart teremteni. E törekvésének azonban, úgy tűnik, nem csak az erdélyi rendek, hanem az anyagi erőforrások is gátat szabtak, mivel 8–10 000 hajdúnál többet nemigen tudott felfogadni.³⁷

A királyi hatalom ígérvényeit a hajdúkapitányokkal folytatott újbóli tárgyalásokon a Homonnai Drugeth Bálint vezette küldöttség foglalta írásba 1608. április 19-én. Bocskai István adományainak megerősítésén felül Polgáron és a közelében lévő Szent-Margitán ígértek privilegizált birtokot. A hajdúk egy részét királyi szolgálatba fogadták: Kállóba 155 lovas és 255 gyalogost, Kisvárdába 75 lovas és 100 gyalogost irányítottak, a hajdú főkapitány mellé pedig egy 692 lovasból és 1093 gyalogból álló csapatot szerveztek. A főkapitány 1785 fizetett hajdújának „telepedésére” a lovasoknak Hernádnémetit, Szerencset, Böcsöt és Kesznyétent, a gyalogosok számára Gesztelyt javasolták, s „ha kívánatlik az környülette való falukon, avagy az hová az közönséges szükség kíványa”.³⁸ Arra vonatkozólag nincs információk, hogy abból a 45 000 forintból, amit az uralkodó még márciusban ígért az „eloszló” és „leszálló” hajdúknak, zsoldkiegészítés gyanánt, részesültek-e a zászlaitól távozó vitézek.³⁹ Sokan azonban újra alkalmazást és fizetséget találtak, mivel Mátyás főherceg hamarosan 6000 hajdút fogadott fel seregébe, amellyel Prágába indult, hogy I. Rudolfot a trónról való lemondásra kényszerítse.

³² Rácz, 1969. 87. o.

³³ Rácz, 1969. 87. o.; *Dankó Imre: Biharnagybajom történetének vázlata.* In: *Bajomi Krónika.* Szerk.: *Dankó Imre. Biharnagybajom,* 1973. 11–12. o.

³⁴ Rácz, 1969. 87. o.; *Szendrey,* 1971. 49–194. o.; *Szendrey,* 1981. 223–224. o.

³⁵ *Szendrey,* 1971. 141–142., 173–174. o.

³⁶ *Benda,* 1969. 33. o., 22. jegyzet.

³⁷ *Nagy László: Tündércsere fejedelme.* Báthory Gábor. Budapest, 1988. 230–231., 247–248. o.

³⁸ *Komáromy András: A szabad hajdúkra vonatkozó levelek és okiratok.* TT 1900/I. k. (a továbbiakban: *Komáromy,* TT 1900/I.) 447–448. o.

³⁹ *Komáromy,* TT 1900/I. 419. o.

Jóllehet a hajdúk letelepedése körül még évekig tartott a huzavona, a legnagyobb gondot egyelőre a Kállóban és a környező falvakban letelepedett hajdúk okozták. Kálló királyi végvár volt, ahol 1607-ben 100 lovas, 200 gyalogos és 10 tüzér szolgált az uralkodó zsoldján.⁴⁰ Bocskai hajdúi már 1606-ban megjelentek a birtokadományok megszemlélésére, sőt számosan le is telepedtek Kálló városában és a környező helységeiben. Mint várható volt, hamarosan összecsapások robbantak ki a királyi őrség és a betelepült hajdúk között, mivel a várhoz rendelt birtokok, ahol a hajdúk is megélhetést kerestek, addig a helyőrség ellátását szolgálták, sőt az onnan származó jövedelmek a gyakran elmaradó zsold pótolására voltak hivatva. Az összecsapások heveségére jellemző, hogy egy ilyen akció alkalmával még az állomáshelyére igyekvő Rákóczi Lajos kállói kapitányt is foglyul ejtették.⁴¹

Mivel a rendek sem kívánták az erődítményt a hajdúknak átadni, a királyi kormányzat megállapodást kötött Báthory Gáborral a hajdúk áttelepítéséről. Kezdetben Nádudvar és Csege került szóba, de a birtokjogi problémákat elkerülendő a fejedelem 1609. szeptember 13-án kelt adománylevelével a Kállóból áttelepülni szándékozó hajdúkat, 100 000 forint lefizetése mellett, a Báthoryak ecsedi uradalmához tartozó Böszörmény mezővárosba és a közeli Pród faluba telepítette le.⁴² A hajdúk egy kisebb, zömében katolikus része nem költözött Böszörménybe, hanem királyi szolgálatban maradt. Hat évvel később, 1616 szeptemberében 56 szabad hajdút írtak össze Kállóban, akik a „vitélő fizetet” renddel együtt a vár főkapitányának voltak alárendelve.⁴³

Bocskai István, Báthory Gábor, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György fejedelemként és földesúrként olyan nagyarányú hajdútelepítéseket folytattak, amelynek következtében a XVII. század első felében a Felső-Tisza vidékén és a Tiszántúlon hajdútelepülések egész láncolata jött létre.

A szabolcsi úgynevezett „nagy hajdúvárosok” közül Hadház, Nánás, Szoboszló, Vámospércs és Polgár hajdúprivilegiumát II. Mátyás német-római császár és magyar király 1613. április 1-jén kiadott rendeletében ismerte el. A szabolcsi hajdúk a dekrétum értelmében a király, a nádor, vagy a felső-magyarországi főkapitány felhívására „lóval és fegyverrel jól felszerelve, kívánságunknak megfelelően a táborban, [felséges személyünk] és [az] ország ellenségei, és bármely támadók ellen, két teljes hónapig zsold nélkül katonáskodni tartozzanak és legyenek kötelesek. Ennek elteltével pedig azután havi három forint húsz dénár jár nekik fizetésül és zsoldul...”⁴⁴ Mivel Böszörmény és Drog (ez utóbbi helységbe Thurzó nádor 1616-ban újabb hajdúkatonákat telepített) a hajdústatusz megszilárdulását követően 1630-ig Bethlen Gábor uralma alatt állt, kiváltságait csak az után erősítette meg II. Ferdinánd király.⁴⁵

Mint láttuk, az erdélyi fejedelmeknek, hasonló kötelmekkel, zömmel Bihar vármegyében telepítették le a hajdúkat. A szakirodalom húsz helységet (Bagamér, Bagos, Berettyóújfalú, Bajom, Derecske, Félegyháza, Gáborján, Harsány, Mikepércs, Kaba, Komádi, Konyár, Régen, Sáránd, Sass, Szalonta, Szentmárton, Tamási, Ürögd, Vekerd) kis,

⁴⁰ ÖStA KA AFA 1607–13 ad 1/c.

⁴¹ Nyakas Miklós: A hajdúk letelepítése Böszörményben. *Hajdúsági Közlemények* 13. Hajdúböszörmény, 1984. (a továbbiakban: Nyakas, 1984.) 20–23. o.

⁴² Nyakas, 1984. 26–27. o.; Rácz, 1969. 94. o.

⁴³ MOL E 156. Urbaria et Conscriptioes (a továbbiakban: U et C) Fasc. 47. Nr. 8.

⁴⁴ Szendrey, 1971. 31–33. o.

⁴⁵ Az, hogy Drog az első hajdútelepítés után elnéptelenedett, úgy vélem további vizsgálatra szorul. V. ö. Szendrey, 1971. 37–40. o.; Dávid, 1975. 15–21. o.

vagy bihari hajdúvárosként tart számon, de az 1626. évi erdélyi törvénykönyv Körösszeg városát is közéjük sorolta.⁴⁶

A fejedelmi privilégium alapján a Váradból leadott három hírlövést követően 10 000 hajdút kellett mozgósítaniuk.⁴⁷ Nyilvánvaló, hogy ekkora haderőt a húsz (vagy huszonegy) település nem tudott kiállítani. Tudjuk azonban, hogy Biharban, sőt Szabolcsban is számos olyan helység volt, amelyek nem rendelkeztek hajdú kiváltsággal, de hajdúk, illetve katonák éltek bennük, akik, nemeslevelet, házukra és telkükre adóprivilégiumot kaptak. Így jelentős számú hajdú és katona költözött, például Báránra, Biharba, Bajomba, Csatárra, Kalugyerre, Hosszúpályiba, Püspökladányba, Margitára és Zsákára.⁴⁸

A Biharban és a Körösök vidékén letelepített hajdúk a váradai főkapitány hatáskörébe tartoztak, de irányításukra 1609 májusában Nagy István és Jothe Gergely vezetésével hajdúkapitányságot hoztak létre.⁴⁹ Az utolsó hajdúkapitány a Bogyiszlón, Köbölkúton és Vasadon birtokos Bagossy Pál szentjóni vicekapitány volt.⁵⁰ Bagossyt a török elleni felszabadító háborút követően, 1702-ben császári-királyi ezredessé léptették elő és gyalogezredének élén részt vett a spanyol örökösödési háborúban. Francia fogságba esett, majd Magyarországra visszatérve 1707-ben brigadérossá, 1708-ban generális főstrázsamesterré, vagyis tábornokká nevezték ki II. Rákóczi Ferenc hadseregében.⁵¹

A szakirodalom ma is úgy véli, hogy az erdélyi–török háború (1658–1662) és Várad eleste következtében a hajdúvárosok legnagyobb része elpusztult, vagy elnéptelenedett.⁵² Ismerve azonban a népességnek a hadjáratok idején alkalmazott túlélési technikáit, a lakosság jelentős része túlélhette Szejdi Ahmed pasa 1660. évi hadjáratát. Erre utalnak azok a panaszok, amelyek a Csáky Ferenc felső-magyarországi főkapitány által 1668-ban folytatott vizsgálat jegyzőkönyvében fennmaradtak. Az egykori hajdúvárosokból (Berettyóújfalu, Derecske, Kaba, Komádi) például a füleki, kállói, ibránai, szendrői, ónodi végvári katonák jelentős mennyiségű állatállományt hajtottak el. Komádiból a város csordáját és Zsigray János 450 marháját, Kabából 500 lovat és ezerötvszáznál is több marhát.⁵³ Arra nincs adatunk, hogy a bihari hajdúság szembeszállt-e a fosztogató végváriakkal, de a jegyzőkönyv szerint a szabolcsi hajdúvárosok szintén panaszt tettek, mégpedig Csáky István szatmári főkapitány ellen, akinek legényi a hadháziak marháit hajtották el. A dolog pikantériájához tartozik, hogy Derecske és Kaba megrablásában a szoboszlói hajdúvitézek is közreműködtek.⁵⁴

⁴⁶ Dankó Imre: Körösköz-bihari hajdúság. A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum kiadványai, 8–9. (Szerk.: Dankó Imre.) Gyula, 1959. (a továbbiakban: *Dankó*, 1959.) 8. o.

⁴⁷ *Högye István*: Hajdúbagos történetének vázlatja a felszabadulásig. Bagosi krónika. (Szerk.: *Dankó Imre*.) Hajdúbagos, 1975. 12. o. – Az Udvari Kamara rendelete a bihari hajdúvárosokra vonatkozóan, 1700. október 17. ÖStA HKA HFU RN 408 fol. 283–284. Derecskére például 1631-ben Rákóczi György telepített 1000 hajdút. *Szendrey István* – *Nyakas Miklós*: Derecske története. Debrecen, 1980. (a továbbiakban: *Szendrey-Nyakas*, 1980.) 28–31. o.

⁴⁸ *Dankó*, 1959. 36–68. o.

⁴⁹ *Dankó Imre*: Sarkad hajdúváros. In: Tanulmányok Sarkad múltjából. (Szerk.: *Komoróczy György*.) 52. o.; MOL P 71 Csáky család levéltára Fasc 207 Nr. 5.

⁵⁰ *Mezősi Károly*: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692). Budapest, 1943. 213. o.

⁵¹ *Heckenast Gusztáv*: A Rákóczi-szabadságharc tábornokai. In: A tudomány szolgálatában. Emlékkönyv Benda Kálmán 80. születésnapjára. (Szerk.: *Glatz Ferenc*.) Budapest, 1993. 164. o.

⁵² *Dankó*, 1959. 23–24. o.; *Nagy*, 1983. 268–269. o.

⁵³ *Nyakas Miklós*: Querela Comitatus Bihariensis. Adatok a bihari hódoltság történetéhez a Várad eleste utáni időkből. A Bihari Múzeum Évkönyve, IV–V. Berettyóújfalu, 1986. (a továbbiakban: *Nyakas*, 1986.) 186. o.

⁵⁴ *Nyakas*, 1986. 189–187. o.

A bihari hajdúvárosok később jelentős szerepet játszottak a bujdosó-kuruc mozgalomban. A Habsburg-ellenes felkelők egy része a Partium hódoltsági részein talált magának szállást, és az ottani helységekből, Sarkadon, Harsányban és Csatáron ülésezett 1674-ben a bujdosók vezérkara; ez utóbbi helyen választották vezérükké augusztus 24-én Wesselényi Pált.⁵⁵ Arra vonatkozólag, hogy a Biharban és Békés vármegye északi részén élő hajdúkból és katonaparasztokból mennyien szolgálhattak a bujdosó-kuruc seregekben, nincsenek bővebb ismereteink. Nyilvánvaló túlzásai ellenére mégis elgondolkoztató a bujdosók egyik vezére, Kendé Mihály 1676-ban tett kijelentése, hogy amennyiben a török engedné és neki pénze volna, 30 000 jobbágyot is felfogadhatna Várad környékéről.⁵⁶

Bár a Booskai által kiváltságolt mintegy 10 000 szabolcsi hajdú a XVII. század első felében inkább az erdélyi fejedelmek fegyveres erejét gyarapította, a királyi hatalom is törekedett arra, hogy kisebb vagy nagyobb részüket zsoldba fogadja.⁵⁷

Tudjuk, hogy 1610 végén az Erdély elleni újabb hadikészülődés alkalmával készített tervezetek szerint Rákóczi Lajos parancsnoksága alatt Polgár, Szent-Margitta, Szikszo, Miskolc és Szentpéter helységekből 2000 hajdú kiállításával számoltak.⁵⁸ Arról is vannak adataink, hogy Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitány 1611. évi erdélyi támadása idején Nagy András 10 000 hajdújával a királyi csapatok mellé állt, de a hajdúfőkapitány katonáinak zöme később újra Báthory Gáborhoz csatlakozott.

Az 1630–1631. évi harmadik hajdúfelkelés újra megmutatta a hajdúk katonai és politikai erejét. Kétszer is győzelmet arattak a királyi csapatok felett (1630. szeptember 8., 1631. március 15.), és újabb magyarországi főurat segítettek Erdély fejedelmi székébe, Bethlen Gábor volt bizalmasát és hadvezérét, Rákóczi Györgyöt. Felszínre kerültek azonban a hajdúság körében jelentkező politikai ellentétek is, melyek következtében I. Rákóczi György 1631. júniusában a hozzá hű 1000 hajdút Erdélyi András böszörményi főkapitány vezérletével Böszörményből és más hajdúvárosokból Derecskére telepítette át.⁵⁹ Böszörményben, ahol a hajdúk zöme helyben maradt, Erdélyi András volt helyettesének, Kömlei Kiss Miklós hajdúkapitánynak a vezetésével esküdtek fel az uralkodóra. Ennek honorálásaként II. Ferdinánd 1632. novemberében elismerte Hajdúböszörmény privilégiumait. Az erdélyi fejedelem hűségén maradtok Derecskére történt átköltözését követően a szabolcsi hajdúk Halasi Fekete Péter vezetésével a király szolgálták. A hajdúkapitány érdemei elismerésül királyi adományként megkapta Túrkevét.⁶⁰

A Szabolcs és Bihar vármegyében letelepedett hajdúk zöme fejedelmi kiváltságolású volt, de Báthory Gábor, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György földesúrként is adományozott nemességet és birtokokat.⁶¹ Báthory Gábor már az erdélyi trónra lépése előtt számos helyre, például Ábrahámfalvára, Gulácsra, Kálmándra és Olcsvára telepített

⁵⁵ Dankó, 1959. 24. o.

⁵⁶ *Benczédi László*: Parasztság és kurucság a Thököly-korban. Tsz 1964/1. sz. 156. o.

⁵⁷ Ennek tisztázása még további kutatásokat igényel, mivel a történet- és hadtörténetírás eddig elsősorban az erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes harcokban betöltött szerepével foglalkozott. Nagy, 1983. 203–257. o.; Nagy, 1985. 90–96. o.

⁵⁸ ÖStA KA HKR 1610 december Nr. 37. Exp.

⁵⁹ *Szendrey István*: A harmadik hajdúfelkelés. A Hajdúsági Múzeum Évkönyve, V. Hajdúböszörmény, 1983. 74–75. o.; *Szendrey-Nyakas*, 1980. 28–30. o.; *Makkai*, 1956. 112–125. o.

⁶⁰ *Málnási Ödön*: Hajdúszoboszló története. Debrecen, é. n., 13. o.; *Nagy László – Nyakas Miklós*: Hajdútitesszeg tüköre. Studia Oppidorum Haidonicalium VII. 126–127. o.

⁶¹ *Rácz*, 1969. 114–120. o.; *Dankó*, 1959. 36–68. o.; *Szendrey*, 1971. 9–22. o.; *Dankó Imre*: A Sajó–Hernádmelléki hajdútelepek, Sátoraljaújhely, 1991. 10–14. o.; *Makkai*, 1956. 48–49. o.

hadjúkat, de a fejedelmként elrendelt nyírbátori és majtényi hajdúprivilegizálások is ebbe a sorba tartoznak.⁶²

A Rákócziak családi birtokaikon, a Bodrog és a Hernád völgyében, magánföldes-úri települések sorát hozták létre, mégpedig éppen azokon a településeken, Hernádnémetiben, Szerencsen, Böcsön, Kesznyétenen, amelyeket a Homonnai Drugeth Bálint és a hajdúkapitányok között 1608 áprilisában megkötött egyezmény a zsoldba fogadott hajdúvitézek „telepedésére” javasolt. 1616-ban Szerencsen 54, Megyaszón 14, Böcsön 8, Sajószentpéteren 1 hajdút vettek számba, de Gesztelyt is megszállták Kövy Miklós hajdú.⁶³ A „közönséges szükség” azonban úgy kívánta, hogy a hajdúk más helységeken is megtelepedjenek a környéken. Szikszón Tarjáni Demeter hajdú vertek tanyát, 1613-ban pedig 31 hajdúvitéz Kisfaludról biztosította hűségéről az uralkodót.⁶⁴ Rákóczi György a Tiszántúlon 1621-ben a Debrecenhez közeli Téglásra telepített 28 hajdút, majd 1628-ban Pocsajon és Csalánoson lévő birtokaira is ültetett katonákat. Ez utóbbi két helyen 1632-ben fejedelmként engedélyezte 600 hajdú megtelepedését.⁶⁵ A sárospataki uradalomhoz tartozó, Tisza menti Lucra egyes adatok szerint már 1606 és 1610 között is települtek hajdúk, de kiváltságokat az eddigi ismereteink szerint csak 1642-ben kapott Ladányi János és Turay János hadnagy 100–150 vitéze I. Rákóczi Györgytől.⁶⁶

A Bocskai-szabadságharcot lezáró linzi béke és az azt követő országgyűlés végzései nyomán a királyi országrészben jelentősen megerősödött a rendek hatalma. Az osztrák Habsburgok uralta tartományokban és országokban kiéleződő politikai válság, amely a cseh rendek felkelésébe torkollott, nyitányává vált az egész Európát megrázó, harminc évig tartó összecsapás-sorozatnak. Bécs nyugati lekötöttsége lehetőséget nyújtott rendeknek hatalmuk további gyarapítására. Az addigiaknál jelentősebb részt kellett ugyan vállalniuk a törökellenes védelemben de cserében nagyobb beleszólást kaptak az ország ügyeinek intézésébe.

Az ország politikai és katonai elitjébe tartozó főurak tovább szaporították a parancsnokságuk alatt álló fegyveres erőiket, amelyek általában a törökellenes védelmi rendszer részeivé váltak. A legklasszikusabb példát erre a Kanizsa ellen vetett végeken találjuk, ahol Batthyány I. Ádám 1658-ban több mint 2000 fizetett katona, familiáris és katonaparaszt felett parancsolt. Hasonló nagyságú fegyveres erőt mondhatott magáénak a Zrínyi család, de jelentős katonasággal rendelkeztek a Nádasdyak is.⁶⁷ A Muraközben a Zrínyiek, a Rába mentén a Batthyányak és a Nádasdyak hozták létre a földesúri hajdú és katonaparaszti telepek láncolatát. Sárvár lakossága privilégiumai fejében szükség esetén már 1592-ben is köteles volt Nádasdy Ferenc mellett hadba szállni.⁶⁸

⁶² Szendrey István. A nyírség-tiszaháti hajdúság. *Szabolcs-Szatmári Szemle*, 1971/3. 42–43. o.

⁶³ MOL U et C Fasc. 22. Nr. 21.

⁶⁴ Rác, 1969. 140–141. o.; MOL E 190 Archivum Familiae Rakóczi 40. doboz, 2. tétel. fol. 6–7.

⁶⁵ Rác, 1969. 128. o., Rác István: Hajdútelepítések és kiváltságolások. Függelék. A hajdúk a magyar történelemben. Debrecen, 1969. Szerk.: Módy György. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei, 10. 61–62. o.

⁶⁶ Dankó Imre: A Sajó–Hernád-melléki hajdútelepek. Sátoraljaujhely, 1991. (a továbbiakban: *Dankó*, 1991.) 26–28. o.

⁶⁷ A magánföldesúri haderőre nézve l. Varga J. János: Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokon. Budapest, 1981. (Értekezések a történeti tudományok köréből 94.); Zimányi Vera: Adatok a dunántúli hajdúk történetéhez, *Sz* 1960.; N. Kiss István: Nemes katonák és katonaparasztok a Zrínyiek muraközi uradalmában, 1638–1720. In: Monumenta Zrínyiana, Pars Oeconomica, Tom. II: Insula Muraköz. Szerk.: Zimányi Vera. Budapest, 1991.; Czigány István: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700. Budapest, 2004. 85–95. o.

⁶⁸ Varga János: Jobbágyrendszer a feudalizmus kései századaiban 1556–1767. Budapest, 1969. 294. o.; Nádasdy Pál 1630-ban a Sopron vármegyei Tamásiba is telepített hajdúkat. *Rác*, 1969. 128. o.

A korszak talán legnagyobb magánhaderejét valószínűleg a Rákóczi-család mondhatta magáénak. A Sajó–Hernád völgyében és a Tisza mellett, Böcs, Gesztely, Hernádnémeti, Hidvég, Kesznyéten, Kisfalud, Lúci, Megyaszó, Ónod, Palkonya, Szederkény és Szerencs hajdútelepeket hozták létre. A szóban forgó településeket a hajdúk már második hajdúfelkelést követően „megülték”, de az eddig előkerült adatok szerint nem minden település szerzett azonnal kiváltságokat.⁶⁹ Hernádnémetiben például folyamatos (1609, 1630, 1631) volt a hajdúk letelepítése, illetve szabadalomlevelek megerősítése.⁷⁰ Rákóczi Pál 1631-ben nem csak Hernádnémetibe, hanem a Szabolcs vármegyei Újfehértóra is telepített hajdúkat. Ez utóbbiak Böszörményből kerültek a főúr birtokára.⁷¹

A Rákócziak, mint földesurak, a letelepített hajdúkat fegyveres szolgálatra kötelezték, ám a kondíciók között számos eltérés fedezhető fel. I. Rákóczi Györgynek a lúciak számára 1642 augusztusában kiadott szabadalomlevele például „Hadakban járt es próbált leginek” tartásáról rendelkezett, akik számára teljes fegyverarzenált írt elő. A hajdúknak „Katona Szerszámmal, fegyverrel, kopiával, Panczella, Sisakkal, karvassal, Hegiestőrrel, Puskával” kellett rendelkezniük. Szolgálati kötelmeiket a szabolcsi hajdú vitézekéhez hasonlóan úgy szabták meg, hogy „Kétt holnapig minden Hadi expeditionkba Tartozzanak mellettünk es maradékink melett hogy ahol kivantatik ugy mint arra rendeltetett feő Ember Szolgaink mostlegh feőképpen Praefektusunk avagy Pataki kapitanunk mellee magok költsegen szolgálni, az utan penigh eöt heten járván Lovasnak Negy forintia, gyalognak hat forintia”.⁷² Rákóczi Pál újfehértói hajdúi „hadakozás idején” csak egy hónapig szolgáltak fizetés nélkül, uruknak azonban állandó kíséretet kellett biztosítaniuk. Ha pedig a törökkel való „csaták” (portyák) sikerrel jártak, a zsákmányból „tartozzanak a nyereségből, hol törököt, hol bulyát [rabnőt], vagy egyéb tisztas ajándékot” adni.⁷³

A Rákócziak a hajdúk mellett jelentős létszámú fizetett katonaságot is tartottak. Egy 1652-ben készült összeírás szerint az ónodi várban 360, Munkácson 100, Regécen 20, Sárospatakon 119, Tokajban 99 zsoldos szolgált. Lorántffy Zsuzsanna, I. Rákóczi György özvegye, külön udvari gyalogságot tartott, amelynek létszáma 209 főből állt.⁷⁴

A Rákócziak uradalmaiban a hajdúk és a várak fizetett katonasága mellett jelentős volt a parasztok fegyveres szolgálata is. Ecseden 1648-ban 55 katonát tartottak, de a várhoz tartozó uradalomban további 100 katona és 71 fegyveres lovas szabados élt. Az uradalom falvaiban élő fegyveresek zöme privilégiumos volt, többen közülük Rákóczi Zsigmond kék gyalogjai közé tartoztak.⁷⁵ Az uradalmak különböző rendű és rangú fegyvereseit sokszor igen nehéz megkülönböztetni egymástól, ugyanis a paraszt állapotúak közül egyesek lovas szabadosként, mások hetes, vagy hópénzes darabontként, esetleg negyedévre megfogadott kántoros katonaként szolgálhattak. A tokaji, a regéci és a szerencsi uradalmakban székelyeknek nevezett fegyveresekkel is találkozunk, akik feladata az erdők és a szőlő ültetvények őrzése volt.⁷⁶

⁶⁹ Dankó, 1991. 20–35. o.

⁷⁰ MOL U et C 22. Nr. 21.; Rácz, 1969. 128. o.

⁷¹ Sipos Ferenc: Újfehértó története 1600-tól 1711-ig. Újfehértó története. Szerk.: Buczkó József. (a továbbiakban: Sipos, 2000.) 195–197. o.

⁷² Dankó, 1991. 27–28. o.

⁷³ Sipos, 2000. 197. o.

⁷⁴ Az ónodi uradalom urbárium 1652. június. MOL U et C Fasc. 88. Nr. 23.; OSzK Kt. Fol. Hung. 105. fol. 2–105

⁷⁵ Géresi Kálmán: A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. 4. k. Budapest, 1887. 282–346. o.

⁷⁶ MOL U et C Fasc. 95. Nr. 22.; Fasc. 22. Nr. 21.

A parasztság társadalmi rétegződésének egy másik, „hegyvidéki” formáját tükrözi a munkácsi uradalom 1661 áprilisában kelt összeírása. A „várhoz szolgáló gyalogok” létszáma 357 fő volt. Ebből 105 hópénzes gyalogos és 122 székely darabont a jobbágyságból, 19 hópénzes gyalogos és 115 székely darabont a kenézségből került ki. A lovasokat az uradalomban élő 70 szabadosból állították ki.⁷⁷

A Felső-Tisza vidékén és a Tiszántúlon kétségkívül a Rákócziak rendelkeztek a legnagyobb magánhaderővel és a legjobban felszerelt várakkal, ám mellettük más nagybirto- kos családok kezén is volt néhány kisebb vár és valamelyes fegyveres erő, mint például a Csákyakén. Ezek közül néhány, mint például Adorján, az erdélyi végvárendszer része lett.

Az ilyen erősségek feladata nem az ellenséges főerők feltartóztatása volt, komolyabb ostromot nem is tudtak volna kiállni, hanem a határőrizet. A Csákyak adorjáni várának tűzértségét 1602-ben 4 „tharaczk,” egy kisebb ágyú és 6 „zakalos” adta, amely valóban csak egy-egy portyázó csapat elriasztására szolgált.⁷⁸ A vár őrségében zömmel uradalmi fegyveresek szolgáltak, 1626-ban például 57 fő (hópénzes és hetes) darabont, lovas szabados, dárdás és hajdú.⁷⁹ Körösszeg várának őrségét az uradalmában élő darabontok és a városban letelepített hajdúk adták. Csáky Ferencnek és Csáky Lászlónak 1652-ben összesen 112 hajdúja volt Körösszegen.⁸⁰

A család bogyiszlói uradalmában az 1656. és 1657. évi urbáriumok szerint szintén tekintélyes földesúri haderőt találunk. Bogyiszlón, ahol az udvarházat palánkkal és négy kisebb bástyával erősítették meg, három darabont lakott, akik jogállásukra nézve örökös jobbágyok voltak. A közeli Szalács mezőváros 28 örökös jobbágya között 5 szabadost találunk és további 10 „jobbágyból” lett mezei katonát. Ez utóbbiak közül Bark Mihály nemességet nyert az erdélyi fejedelemtől. De hogy még tarkább legyen a kép, a városban további 9 „Jobbágyi házat szolgálat nélkül bíró” mezei katonát is összeírtak. Ezután már szinte üdítően hat Vasad lakosságának „egyöntetősége,” ahol a 2 „örökös” és 2 „tizenkétnapos” jobbágy mellett Szabó Miklós hadnaggyal együtt 22 katonát vettek számba. A Szalácson élő katonákról csak annyit jegyzett meg az összeíró, hogy „nem akarták magukat számba iratni.”⁸¹

Voltak persze Körösszegnél és Vasadnál kisebb magánföldesúri hajdú- és katonatelepek is. 1625-ben például Bethlen István 11 szabad hajdúnak adott engedélyt az ifjabb Rhédei Ferenc tulajdonában lévő, a zsákai váruradalomhoz tartozó Bócs pusztán való megtelepedésre. A hajdúk kiváltságaik fejében a zsákai várban szolgáltak, amelyet Rhédei Ferenc 1642 júliusában változatlan formában erősített meg.⁸²

Felső-Magyarországon és a Tiszántúlon a hajdúság, a földesúri magánkatonaság és a katonaparasztság mellett a fegyverforgatók társadalmának negyedik nagyobb csoportját a végvári katonaság alkotta. E területen találkozott a királyi, az erdélyi és az oszmán végvidék, ezért a keresztény végeken jelentős létszámú katonaság állomásozott.

Az Udvari Haditanács 1607. évi kimutatása szerint a Felső-magyarországi Főkapitányságban Balog, Diósgyőr Kassa, Kálló, Ónod, Putnok, Szádvár, Szendrő, Szatmár és

⁷⁷ MOL E 190 Archivum Familiae Rákóczi 4. tétel, 14. sz., fol. 52–59.

⁷⁸ A vár pincéjében 5 hordó lőpor 45 kassai kőből búza 18 kassai kőből liszt és 64 váradi kőből bor volt. MOL U et C Fasc. 1. Nr 15.

⁷⁹ Oklevéltár a Csáky család történetéhez Budapest, 1919. Oklevelek I. k. 2. rész. Budapest 1919. 629–676. o.

⁸⁰ MOL P 72 Csáky család lt. Rtsz. 59. Fasc. 381. fol. 107–108.; 167–206.

⁸¹ MOL P 72 Csáky család lt. Rtsz. 64. Fasc. 426. fol. 2–26.

⁸² *Seres István*: Iktári Bethlen István és Rhédei Ferenc ismeretlen hajdútelepítő oklevelei. (L. c számunkban a 1234–1241. oldalon. A kéziratot a Szerző bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök.)

Tokaj váraiban 1170 német, 1100 huszár, 1080 hajdú és 123 tüzér szolgált királyi zsoldon.⁸³ Tudjuk azonban, hogy olyan földesúri magánvárakban, mint például Ibrány és Kisvárd, Sárospatak és Szerencs, szintén jelentős földesúri fegyveres erő állomásozott.

A Tiszántúl török által meg nem szállt részeinek zöme Erdély nyugati végvidéke, a Várai Főkapitányság területe. Várad nemcsak főkapitányi székhely volt, hanem a fejedelemség egyik legnagyobb és legfontosabb erődje. Váradon kívül a főkapitányságban még két komolyabb erősség volt, Jenő a Fehér-Körös partján és Lipca a Maros mellett. A három fejedelmi váron kívül számos magánvár – a már említett Adorján és Kőrösszeg mellett Kereki, Pocsaj, Somlyó, Székelyhid, Szentjobb és Zsáka – tartozott a főkapitányság védelmi rendszerébe.⁸⁴ A fejedelmi várak helyőrsége a zsoldos katonák mellett a fiskális uradalmak parasztságából került ki. Létszámukat 3000 főnyire becsülte a szakirodalom, de az 1626. évi kimutatás a váradi generálisságban 1900 lovas és 2000 gyalogost számlált össze.⁸⁵

Már említettük, hogy a katonáskodó rétegek közt számos az átfedés és nagy a különböző fegyveres csoportok közötti átjárhatóság. Gyakran előfordult, hogy egy-egy „törzsökös” hajdú fejedelmi, királyi, földesúri várban vállalt szolgálatot, mint ahogyan az „iratos” végvári, vagy a mezei katona és katonaparaszt is beállhatott a szabad hajdúk, illetve a földesúri fegyveresek közé. Miután a királyi végvárak egy része egyben magánvár is volt, a királyi és a földesurak vitézei együtt szolgáltak, így az erősségekben csaknem valamennyi fegyverforgató réteg képviseltette magát.

A fentiekre a legjobb példát Ónod őrségének 1652. évi létszámviszonyai szolgáltatják. A királyi által fizetett őrség ekkor 300 huszárból, 200 hajdúból, 2 tüzérből és 4 rendkívüli alkalmazottból állt. A Rákócziak őrségét 260 mezei, 68 kántoros katona és 32 darabont alkotta, de Rákóczi Lászlónak még 16 darabont kellett tartania a várban.⁸⁶ Háborús veszély esetén megerősítették az őrséget. Elsőként arra a 113 hajdúra számíthattak, akiket az ónodi uradalomban, Kesznyétenben, Lúcon, Szederkényben, Sajószentpéteren telepítettek le. Az urbárium készítője azonban megjegyezte: „a Kglms úrnak [ti II. Rákóczi Györgynek] részéről való Praesidiumot meg jobbittyak mind lovas rendel és gyalogh renddel is az mint szükség kívánnya, hol hajdúsággal és egyéb vitéz rendelis, hol pataki, hol munkácsi, avagy az udvari gyalogsággal az mikor mint az szükség kívánnya.”⁸⁷

Ónodon 1652-ben csaknem 1000 fegyverest tudunk kimutatni, de ebben még nincsenek benne azok a szabadosok és mesteremberek, akik várhoz tartoztak szolgálattal. A szabolcsi és bihari hajdútelepeken kívül a királyi és földesúri váruradalmakban koncentráldott a terület egyre jobban militarizálódó népessége.

Jóllehet a fejedelmi, királyi hajdútelepítések vizsgálata még számos meglepetést tarthat számunkra, de az már valószínűnek látszik, hogy a Tiszántúlon és a Felső-Tisza vidék falvaiban és mezővárosaiban legalább 20 000 hajdú talált otthonra a XVII. század első felében. Ez a családtagokkal együtt mintegy 80 000 főre becsülhető népesség az erdélyi fejedelmek által kiváltságolt szabolcsi és bihari hajdútelepeken kívül több tucat más helységbe is szétszóródott.⁸⁸ A legnépesebbek természetesen az előbb említett hajdú-

⁸³ ÖStA KA AFA 1607-13 ad 1/c.

⁸⁴ Dankó, 1959. 11. o.

⁸⁵ Nagy László: Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban. Budapest, 1972. 45–46.o.

⁸⁶ Takáts, 1908. 293. o.; MOL U et C Fasc. 41. Nr. 53.

⁸⁷ MOL U et C Fasc. 41. Nr. 53.

⁸⁸ Mivel a katonáknál magasabb a nőtlenek aránya így háztartásonként csak négy fővel számoltam.

települések voltak, hiszen különböző okok következtében Böszörményről, Kőrösszegegről és más hajdúhelységekből települtek át Bökönyre, Derecskére, Tamásiba és Újfehértóra.

Minden bizonnyal igaza volt Rácz Istvánnak, aki a hajdúszabadság megszerzését vizsgálva rámutatott, hogy a hajdúk zöme sokszor önkényesen települt meg az elhagyott, vagy megfogyatkozott népességű falvakban, s csak később, esetleg a birtokviszonyok tisztázódása után járultak a földesúr elé, vagy kértek fejedelmi megerősítést az adók és szolgáltatások alóli mentességhez.⁸⁹

A Felső-Tisza vidékén és a Tiszántúlon valószínűleg falvak tucatjaiban éltek így hajdúk, akik hosszabb-rövidebb ideig érvényesíteni tudták privilégiumaikat a földesurakkal, illetve a fejedelmi és királyi hatalommal szemben. Valószínűleg ezzel is magyarázható, hogy sok települést csak néha említenek hajdúvárosként az iratok. Ilyen például Nádudvar esete, ahová 1608–1609 táján nem költöztek át a Kállóból távozni kívánó hajdúvitézek. A nádudvari hajdúvárat 1610-ben Nagy András hajdúgenerális parancsára lerombolták, helységben mégis megtelepültek a hajdúkatonák.⁹⁰ Nádudvart ezt követően több alkalommal is hajdúvárosként említették.⁹¹ Lakosai szabad embernek tartották magukat, ezért az adóösszeírásokon sem voltak hajlandók megjelenni.

Amint fentebb szóltunk róla, a Tiszántúlon és a Felső-Tisza vidékén a hajdúság mellett komoly létszámú egyéb fegyverforgató réteggel is találkozunk. A végvári és földesúri katonaságon kívül azokra a helységekre – például Belényesre és Margitára – kell utalnunk, ahová az erdélyi fejedelmek jelentős számú katonaságot telepítettek, de példaként hozhatjuk fel Bihar, Csatár és Püspöki falvakat is, melyekben Brandenburgi Katalin 1630. májusában 41 váradi gyalogpuskásnak adományozott birtokot.⁹²

Mindezek alapján talán nem járunk messze az igazságtól, ha az eddig ismert adatok alapján úgy véljük, a vizsgált területen a mintegy 20 000–25 000 főnyi, letelepített fejedelmi és földesúri hajdú és katona mellett legalább 15 000 végvári katona, szabad legény (hajdú), illetve különböző rendű és jogállású fegyveres és katonaparaszt élt. Ezek a számok a családtagokkal együtt igen komoly, 140 000–160 000 fős militarizálódott népességet jelentenek. Mindehhez hozzá kell számítanunk még a váruradalmak mesteremberei mellett azokat a parasztokat is, akik a katonákat szolgálták, és sokszor maguk is rendelkeztek fegyverrel.⁹³

A magyarországi társadalom militarizálódásának feltárása, hatásainak megismerése kulcsfontosságú a korszak történéseinek megértése szempontjából. Szociális, gazdasági politikai, kulturális hatásai nyomán a rendi társadalomban sajátos katonai attitűdökkel átszőtt mentalitás jött létre. A katonai magatartásformák kisebb-nagyobb mértékben minden társadalmi csoportnál tetten érhetők. A háborús pusztítások, valamint a háborús készenlét finanszírozásának, a hadigazdálkodás általánossá válásának pontos megismerése az eljövendő kutatások egyik sarkalatos pontja.

Mint láttuk, a társadalom militarizálódása, számos negatív hatása ellenére, jelentős társadalmi mobilitást eredményezett. A hajdúság és a „vitélző rend” megjelenésével olyan társadalmi csoportok jöttek létre, amelyek fellazították a rendi struktúrát. Ennek

⁸⁹ Rácz, 1969. 140. o

⁹⁰ Balázs Sándor: Nádudvar története. A kezdetektől 1944. október 17-ig. Budapest, 2001. 250. o.

⁹¹ MOL E 210 Miscellanea Militaria 48. cs. 34. tétel.

⁹² MOL F 1 Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára. Libri regii 19. k. fol. 96b – 97.

⁹³ A bogyoszlói uradalom urbáriumában több helyen is bejegyezték, hogy a jobbágyok vagy fiaik mezői katonát szolgáltak.

következtében a XVII. században a királyi Magyarország keleti régiójában nem az úgynevezett „második jobbágyság” vált dominánssá, hanem ellenkezőleg, többek között átforgalmazták a földesúri szolgáltatások (taxásodás), s a katonai kiváltságoknak köszönhetően jelentős tömegek indultak el a szabadparaszti fejlődés útján.⁹⁴

Bár a hajdúság végvidéken betöltött szerepének feltárása megalapozhatja eddigi ismereteinket, az eleddig napvilágra került adatok azt látszanak igazolni, hogy komoly jelentőségük volt a királyi Magyarország és Erdély határainak török elleni őrizetében. A forrásokat lapozgató történészek sokszor szeméretlenül vetik a katonáskodóknak, hogy nem tudták megakadályozni a török portyáit és hódoltatásait. Látnunk kell azonban, hogy ennek a török sem tudta útját állni, amint arról a hódoltság alá került bihari hajdúvárosok esetében már szólottunk. Ehhez kapcsolódóan, zárógondolatként, Matteo Benlich bosnyák ferences szerzetes 1653 augusztusában a hódoltsági Bács városából Rómába küldött jelentéséből idézünk: „Ezen a bácskai szétszórt területen ... nagy település Zombor. ... Vannak ott még más kis török erődök, mint Jankovác, Baja, Szabadka, Martonos és Szeged. A törökök nem mernek a nagy településeken és kisebb erődökön kívül lakni; gyakran ezekből kirontanak a környékre, és nagy összeütközésbe kerülnek a magyarországi hajdúkkal.”⁹⁵

A tanulmányban használt rövidítések

AFA	Alte Feldakten
cs.	csomó
fol.	folio
Fol. Hung.	Folia Hungarica
HHStA	Haus Hof und Statsarchiv
HK	Hadtörténelmi Közlemények
HKA HFU RN	Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn, Rote Nummer
HKR	Wiener Hofkriegsrat
k.	kötet
KA	Kriegsarchiv
Konv.	Konvolutum
MOL	Magyar Országos Levéltár
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv
Prot. Exp.	Protocollum Expedit
Prot. Reg.	Protocollum Registratur
Sz	Századok
TSz	Történelmi Szemle
TT	Történelmi Tár
OSzK Kt.	Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár

⁹⁴ A második jobbágyság magyarországi rendszerére nézve l. *Makkai László*: Az európai feudalizmus jellegzetességei. Budapest, 1987. V. ö. *Ulrich Attila*: A tokaji uradalom gazdálkodása a XVII. század második felétől a napóleoni háborúk koráig. Tokaj várostörténeti tanulmányok IV. Tokaj, 2003. 28–29. o.

⁹⁵ Misszionáriusok levelei Magyarországról és Erdélyből, XVI–XVII. század. (Válogatta és szerkesztette. *Tóth István György*, fordította *Jászay Magda*.) Budapest, 2004. 242. o.

*István Czigány*MILITARY SERVICE AND MILITARISED SOCIETY
IN UPPER AND EASTERN HUNGARY, 1600–1660*Summary*

Between 1605 and 1606, István Bocskai privileged about 10 000 Haiduk soldiers and promised to provide them estates in the town of Kálló, and in the villages of Dorog, Hadház, Kölesér, Nánás, Sima, Vámospércs, Varjas and Vid, located in Szabolcs County. This mass privileging was a practical solution that Bocskai was forced to adopt, because of the considerable pay arrears he owed to his soldiers.

During Bocskai's war of independence, approximately 30 000 Haiduks were settled beyond the River Tisza and in the Upper Tisza region, after the second Haiduk uprising. The Haiduks gained political significance, as they proved to be instrumental in the election of the prince and king. On 6 February 1608, they first offered their military help to Gábor Báthory in obtaining the Principality of Transylvania, and then promised to assist Archduke Matthias in his accession to the throne.

In compliance with the Haiduks' agreement with Báthory, András Nagy, captain general of the Haiduks, became the second dignitary of Transylvania. He and his deputy, János Elek, were granted lands, while several common soldiers were being settled. Princes of Transylvania Gábor Báthory, Gábor Bethlen and György I Rákóczi, settled a considerable number of Haiduks, both as rulers and as landlords, in Bagamér, Bagos, Berettyóújfalu, Bajom, Derecske, Félegyháza, Gáborján, Harsány, Mikepércs, Kaba, Komádi, Konyár, Régen, Sáránd, Sass, Szalonta, Szentmárton, Tamási, Ürögd and Vekerd. Other groups of Haiduks and soldiers moved to Báránd, Bihar, Bajom, Böcs, Csatár, Kalugyer, Hosszúpályi, Körösszeg, Ladány, Margita and Zsáka. In the first half of the 17th century, these Haiduk settlements stationed an armed force of more than 10 000 soldiers, which was available for Transylvania.

An agreement between Bálint Homonnai Drugeth and the Haiduk captains recorded the promises of the royal power. Besides confirming the grants of István Bocskai, it provided the Haiduks with privileged estates in Polgár and Szent-Margita, and took a number of them into royal service. 155 cavalymen and 255 infantrymen were detailed in Kálló, 75 cavalymen and 100 infantrymen in Kisvárdá, in addition to a detachment of 692 cavalymen and 1093 infantrymen that served under the command of the Haiduk captain general. Further settlements, such as Böcs, Gesztely, Hernádnémeti, Szerencs and Kesznyéten, were also offered to the Haiduks.

The Haiduks that stayed loyal to the prince of Transylvania resettled to Böszörmény. During the decades to follow, the royal privileges of the Haiduk settlements in Szabolcs County (Böszörmény, Dorog, Hadház, Nánás, Szoboszló, Vámospércs, Polgár) were confirmed.

Similarly to other Hungarian aristocrats, the Rákóczi's too maintained a considerable private force. Their military was comprised of mercenaries, soldiering peasants, and Haiduks whom they had settled on their lands. This armed force numbering about 2–3 000 was partially integrated into the anti-Ottoman defence system. Ónod Castle provides a good example of this phenomenon: apart from 500 royal guards that stationed there, the Rákóczi's employed another 376 mercenaries, and 113 Haiduks in the domain. Other aristocrats of the region, such as the Csáki's, also maintained similar but smaller armed forces on their estates, consisting of Haiduks and soldiering peasants.

Since Upper Hungary and the Upper Tisza Region was a borderland of Royal Hungary, Transylvania and the Ottoman Empire, a significant number of soldiers were stationed in the frontier district, in addition to the Haiduks, the landlords' mercenaries and the soldiering peasants. With the present knowledge of the facts, there were at least 15 000 soldiers, Haiduks, and armed peasants of all ranks in the frontier district under survey, besides 20 000–25 000 settled Haiduks and mercenaries in the service of the local aristocrats. These social strata, together with their families, represented a large militarised population of 140 000–160 000 people. Others should also be reckoned to this number, like the craftsmen that worked in the castles and domains, and the peasants that served the soldiers and often were in possession of weapons themselves.

In spite of all its negative characteristics, the country's militarised society was a mobile one. With the appearance of the Haiduks and the professional soldiers, the system of the feudal estates became looser, and new social layers were established. As a result, it was not the "second serfdom" that dominated the lower section of the society in the eastern region of Royal Hungary in the 17th century, but a development of the "free peasantry", which stemmed from the previously granted military privileges and influenced great masses.

István Czigány

SERVICE MILITAIRE ET LA MILITARISATION DE LA SOCIÉTÉ DANS LA HAUTE-HONGRIE ET LA RÉGION TRANSTIBISCINE, 1600-1660

Résumé

En 1605 et 1606, István Bocskai dota d'un privilège quelque 10 mille soldats haïdouks en leur promettant une propriété dans la ville de Kálló du comitat de Szabolcs et les communes de Dorog, Hadház, Kölesér, Nánás, Sima, Vámospércs, Varjas et Vid. Les privilèges étaient en fait une solution d'urgence, puisque l'aristocrate de Bihar avait accumulé des arriérés de soldes considérables envers les soldats.

Les quelque 30 mille haïdouks campés dans la région transtibiscine et de la Haute-Tisza ont été établis à l'issue de leur deuxième insurrection au cours de la guerre d'indépendance de Bocskai. Les haïdouks ont joué un rôle politique important pour faire accéder des rois et des princes au pouvoir. D'abord (le 6 février 1608) ils ont proposé leurs armes à Gábor Báthory pour l'aider à devenir prince de Transylvanie, puis ils ont promis leur aide à l'archiduc Mathias aspirant au trône.

Conformément à leur accord conclu avec Báthory, András Nagy, commandant des haïdouks, est devenu le deuxième homme de la Principauté de Transylvanie et il a bénéficié, comme son adjoint János Elek, de concessions de terre généreuses, tandis que la plupart de leurs soldats ont été établis. Gábor Báthory, puis ses successeurs Gábor Bethlen et György Rákóczi Ier, en leur qualité de prince et de propriétaire de terre, ont fait d'importants d'établissements de haïdouks notamment à Bagamér, Bagos, Berettyóújfalu, Bajom, Derecske, Félégyháza, Gáborján, Harsány, Mikepércs, Kaba, Komádi, Konyár, Régen, Sáránd, Sass, Szalonta, Szentmárton, Tamási, Ürögöd et Vekerd. De plus, des groupes plus ou moins grands de haïdouks et de soldats se sont installés entre autres à Báránd, Bihar, Bajom, Bócs, Csatár, Kalugyer, Hosszúpályi, Körösszeg, (Püspök) Ladány, Margita et Zsáka.

Ces colonies de haïdouks de Bihar ont assuré des forces armées de plus de 10 mille personnes pour la Transylvanie dans la première moitié du 17e siècle.

Les promesses du pouvoir royal ont été fixées dans l'accord conclu entre Bálint Homonnai Drugeth et les capitaines des haïdouks. En plus de la confirmation des donations d'István Bocskai, ils ont reçu des terres à Polgár et à Szent-Margita et une partie des haïdouks ont été même engagés au service du roi: 155 soldats de cavalerie et 255 fantassins ont été dirigés à Kálló, 75 soldats de cavalerie et 100 fantassins à Kisvárda, tandis qu'une troupe de cavalerie de 692 soldats et de 1093 fantassins a été organisée auprès du commandant général des haïdouks. D'autres communes telles Bócs, Gesztely, Hernádnémeti, Szerencs et Kesznyéten ont été proposées pour l'établissement des haïdouks.

Dans les décennies suivant le transfert à Böszörmény des haïdouks restés fidèles au prince de Transylvanie, le statut privilégié, reconnu aussi par le roi, des communes de haïdouks de Szabolcs (Böszörmény, Dorog, Hadház, Nánás, Szoboszló, Vámospércs, Polgár) s'est consolidé.

Les Rákóczi, comme les autres aristocrates du pays, avaient une armée particulière seigneuriale importante composée de mercenaires, de paysans soldats et de haïdouks établis sur leurs terres. Une partie de ces forces estimées à 2000 à 3000 personnes a été intégrée dans le système de défense mis en place contre les Turcs. Le fort d'Ónod en est un bon exemple : en plus de la garde royale de 500 personnes, les Rákóczi ont engagé 376 mercenaires et avaient aussi 113 haïdouks dans leur domaine. Les autres aristocrates de la région dont les Csáki avaient des forces armées

moins importantes mais toujours composées de haïdouks et de paysans soldats dans leurs propriétés de Bogyiszló, Körösszeg et Adorján.

Comme les confins royaux, transylvaniens et ottomans se touchaient dans la Haute-Hongrie et la région transtibiscine, les effectifs des soldats des forteresses des confins étaient également importants en plus des armées particulières seigneuriales, des haïdouks et des paysans soldats. Sur la base des données actuellement à notre disposition, nous estimons qu'il vivait sur le territoire examiné – en plus des 20 à 25 mille haïdouks et soldats établis – au moins 15 mille soldats y compris ceux des forteresses des confins ou libres et les paysans soldats de différents statuts. Ces couches sociales, avec leur famille, représentent une population militarisée de 140 à 160 mille personnes. De plus, nous devons également compter les maîtres et les paysans des domaines autour des forteresses qui servaient les soldats et qui disposaient souvent d'une arme.

La militarisation de la société rurale, malgré ses nombreux effets négatifs, a permis une mobilité sociale considérable. L'apparition des haïdouks et de «l'Ordre des guerriers» a contribué à la naissance de groupes sociaux qui ont assoupli le régime des Ordres. Par conséquent, dans l'Est du Royaume de Hongrie, des masses importantes prendront le chemin du développement paysan, et non pas celui du «deuxième servage» grâce aux privilèges militaires.

István Czigány

MILITÄRDIENST UND DIE MILITARISIERUNG DER GESELLSCHAFT IN OBER-UNGARN UND JENSEITS DER THEISS, 1600–1660

Resümee

István Bocskai gewährte zwischen 1605 und 1606 etwa 10 000 Haiducken-Soldaten Privilegien und versprach ihnen Güter in der Stadt Kálló im Komitat Szabolcs, sowie in den Ortschaften Dorog, Hadház, Kölesér, Nánás, Sima, Vámospércs, Varjas und Vid. Die Privilegierung der Haiducken in solch einem Maße entstand im Grunde aus einem Zwang heraus, da der Großherr von Bihar gegenüber den Soldaten bedeutende Soldrückstände angehäuft hatte.

Die Ansiedlung der auf etwa 30 000 Mann geschätzten Haiducken zur Zeit des Bocskai-Freiheitskampfes, die sich jenseits der Theiß und in der Obertheißegend aufhielten, erfolgte im Grunde nach dem zweiten Haiducken-Aufstand. Die Haiducken kamen erneut zu einer wichtigen politischen Rolle, sie erwiesen sich nämlich wiederum als Fürst- und Königsmacher. Sie boten zuerst (6. Februar 1608) Gábor Báthory ihre Hilfe bei der Erlangung der Fürstenwürde von Siebenbürgen an, und taten anschließend im Falle von Erzherzog Matthias, der den Thron ergattern wollte, dasselbe.

Im Sinne der Vereinbarung mit Báthory wurde ihr Anführer, András Nagy, als Hauptkapitän der Haiducken der zweite Mann des Fürstentums Siebenbürgen. Zusammen mit seinem Stellvertreter, János Elek, erhielt er reiche Gütergaben, und führte die Ansiedlung eines bedeutenden Teils der gemeinen Soldaten durch. Gábor Báthory und seine Nachfolger, Gábor Bethlen und György I. Rákóczi, siedelten als Fürsten und Gutsherren weiterhin viele Haiducken an. Der Fürst selbst tat dasselbe: die Ortschaften Bagamér, Berettyóújfalú, Bajom, Derecske, Félegyháza, Gáborján, Harsány, Mikepércs, Kaba, Komádi, Konyár, Régen, Sáránd, Sass, Szalonta, Szentmárton, Tamási, Ürögd und Vekerd sind in der Fachliteratur als kleine Haiduckenstädte, oder Haiduckenstädte des Komitats Bihar bekannt. Daneben kamen in kleineren-größeren Gruppen Haiducken und Soldaten in bedeutender Zahl zum Beispiel nach Báránd, Bihar, Bajom, Bócs, Csár, Kalugyer, Hosszúpályi, Körösszeg, (Püspök-) Ladány, Margita und Zsák. Diese Haiducken-Siedlungen im Komitat Bihar gewährten Siebenbürgen in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts mehr als 10 000 bewaffnete Mannen.

Die Versprechen der Königsmacht wurden in der Vereinbarung fixiert, die zwischen Bálint Drugeth von Homonna und den Haiduckenkapitänen entstand. Sie erhielten über die Versicherung der Gaben von István Bocskai hinaus in Polgár und im nahe gelegenen Szent-Margita privilegierte Güter. Ein Teil der Haiducken wurde sogar in den Dienst des Königs übernommen: 155 Kavalleristen und 255 Infanteristen wurden nach Kálló, 75 Kavalleristen und 100 Infanteristen

nach Kisvárdá geschickt. An die Seite des Hauptkapitäns der Haiducken wurde eine Gruppe aus 692 Kavalleristen und 1093 Infanteristen organisiert. Zudem wurden für die Haiducken weitere Gebiete zur Ansiedlung in Böcs, Gesztely, Hernádnémeti, Szerencs und Kesznyéten angeboten.

Der privilegierte Status der Haiducken-Siedlungen im Komitat Szabolcs (Böszörmény, Dorog, Hadház, Nánás, Szoboszló, Vámospércs, Polgár), der auch vom Herrscher anerkannt wurde, verfestigte sich in den Jahrzehnten nach der Umsiedlung der Haiducken, die dem Fürsten von Siebenbürgen treu geblieben waren, von Kálló nach Böszörmény.

Die Rákóczi hielten – ähnlich den anderen Aristokraten des Landes – ein respektables Gutsherren-Privattheer aufrecht. Ihr Kriegsvolk bestand neben den bezahlten Söldnern und Fronbauernsoldaten aus Haiducken, die auf ihren Gütern angesiedelt waren. Ein Teil dieses Heeres von etwa 2000-3000 Mann Stärke war Teil des Verteidigungssystems gegen die Türken. Ein gutes Beispiel hierfür ist die Burg von Ónod, wo neben der Königswache von 500 Mann von den Rákóczi 376 bezahlte Soldaten und auf dem Gut weitere 113 Haiducken gehalten wurden. Die anderen Aristokraten der Gegend, wie zum Beispiel die Csáki, hielten auf ihren Gütern in Bogviszló, Körösszeg und Adorján kleinere, aber auch aus Haiducken und Fronbauersoldaten bestehende bewaffnete Kräfte aufrecht.

Da in Ober-Ungarn und jenseits der Theiß die königlichen, siebenbürgischen und osmanischen Grenzländer aufeinander trafen, war neben den Haiducken, den Privattheeren der Gutsherren und den Fronbauernsoldaten auch die Zahl der Grenzfestungssoldaten bedeutend. Auf Grund der bisher bekannten Daten meinen wir, dass neben den etwa 20 000-25 000 Mann angesiedelten Haiducken und Soldaten des Fürsten und der Aristokraten mindestens 15 000 Grenzfestungssoldaten, freie Burschen (Haiducken) und bewaffnete und Bauernsoldaten verschiedenen Standes und verschiedener Rechtsstellung lebten. Diese Gesellschaftsschichten stellten zusammen mit ihren Familienmitgliedern eine bedeutende militarisierte Bevölkerung von 140 000-160 000 Mann dar. Dazu müssen wir aber neben den Meistern der Burggüter auch die Bauern hinzurechnen, die den Soldaten dienten, und oft selbst über Waffen verfügten.

Die Militarisierung der Gesellschaft des Landes gewährleistete trotz zahlreicher negativer Einflüsse eine bedeutende gesellschaftliche Mobilisierung. Mit dem Auftreten der Haiducken und des „Kriegerstandes“ entstanden soziale Gruppen, die die Standesstrukturen auflockerten. Als Folge wurde in der östlichen Region des königlichen Ungarns im 17. Jahrhundert nicht die sog. „zweite Leibeigenschaft“ vorherrschend, sondern es begeben sich – dank der militärischen Privilegien – bedeutende Massen auf den Weg der Entwicklung zu freien Bauern.

Иштван Цигань

ВОЕННАЯ СЛУЖБА И МИЛИТАРИЗАЦИЯ ОБЩЕСТВА В СЕВЕРНОЙ ВЕНГРИИ И ЗАТИССАЙСКОМ КРАЕ 1600–1660 ГГ.

Резюме

В период 1605–1606 года Иштван Бочкаи предоставил привилегии около 10 000 солдатам-гайдукам и пообещал земельные наделы в Сабольском регионе – в городе Калло, а также в селах Дорог, Хадхаз, Келешер, Нанаш, Шима, Вамошперч, Варьяш, Вид. Такое массовое раздаривание привилегий гайдукам было по существу вынужденным решением, ибо Бихарский вельможа накопил массовые недоимки по выплате жалования наемникам.

В период освободительной борьбы, возглавляемой Бочкаи, расселение гайдуков числом примерно в 30 000 человек пребывавших в Затиссайской провинции и в Северном Затиссайском крае, осуществлялось практически после второго восстания гайдуков. Гайдуки призваны были сыграть важную политическую роль: они выдвинули нового князя и нового короля. Первый раз они предложили свое оружие Габору Батори (6 февраля 1608 года) в целях завоевания трансильванского княжества, затем пообещали свою помощь эрцгерцогу Матяшу, старавшемуся завоевать королевский трон.

В соответствии с соглашением, заключенным с Батори, их руководитель Андраш Надь, ставший главнокомандующим гайдуков, стал вторым человеком Трансильванского Княжества. Вместе с его заместителем Яношем Элек они получили в награду богатые поместные наделы, значительную часть рядовых солдат расселили на новых землях. Габор Батори и его преемники, князья Габор Бетлен и Дьердь I Ракоци, будучи самыми крупными феодалами, продолжали энергичное расселение гайдуков. Князь приступил к широкомасштабному расселению гайдуков, в результате чего были обоснованы населенные пункты Багамер, Багош, Беретгьеуфалу, Байом, Дречке, Фельэдьхаза, Габорьян, Харшань, Микеперч, Каба, Комажи, Коньар, Реген, Шаранд, Шашш, Салонта, Сентмартон, Тамаши, Урёгд, Вежерд, которые специальной литературой регистрируются как малые гайдукские города. Наряду с этим в более малых или крупных группах гайдуки и солдаты поселились в населенных пунктах Баранд, Бихар, Байом, Боч, Чатар, Калудьер, Хоссупайн, Кёрёшсег, (Пьюшпёк) Ладань, Маргита и Жака. Эти бихарские поселения гайдуков в первой половине 17-го столетия обеспечивали для Трансильвании вооруженные силы численностью 10 000 человек.

Посулы королевской власти были зафиксированы в соглашении, достигнутом между Балинтом Хомоннаи Другет и капитанами гайдуков. Помимо закрепления дарований Иштвана Бочкаи в селении Полгар и Сент-Маргит гайдуки получили привилегированные поместья, более того, часть гайдуков была принята на службу к королю: в Калло было направлено 155 кавалеристов и 255 пехотинцев, в Кишварду 75 кавалеристов и 100 пехотинцев, а при главнокомандующем гайдуков было организовано войско в составе 692 кавалеристов и 1093 пехотинцев. Для расселения гайдуков предложили дальнейшие населенные пункты как-то: Бёч, Гестей, Хернаднемети, Серенч и Кесньетен. После переселения в Бёсёрмень за гайдуками, сохранившими верность Трансильванскому князю, на десятилетия закрепили статус привилегированных гайдукских поселенцев в комитате Сабольч (Бёсёрмень, Дорог, Хадхаз, Нанащ, Собосло, Вамошперч, Полгар), что было признано и правителем.

Аналогично другим знатым феодалам страны князь Ракоци и его приближенные располагали значительными крупными феодальными поместьями и соответственно приватными феодальными вооруженными силами. Их воинство наряду с наемными солдатами и военизированными крестьянами состояло из гайдуков, поселенных на их земельных владениях. Часть этой вооруженной силы численностью до 2-3 000 человек вошла в систему обороны против турок. Хорошим примером этого служит крепость Онод, где наряду с королевской охраной в 500 человек у Ракоци было 376 наемных солдат и 113 дальнейших гайдуков, принадлежавших к поместью. Остальные земельные аристократы края, как например, фамилия Чаки содержала на своих поместьях менее крупные, но все еще значительные вооруженные силы, состоявшие из гайдуков и военизированных крестьян на своих поместьях в Бодьисло, Кёрёшсеги и Адорьян.

Так как в Северной Венгрии и в Затиссайском крае стыковывались королевские, трансильванские и османские оконечные провинции, наряду с гайдуками, феодальным частным воинством и военизированными крестьянами, имелось значительное число и воинства оконечных крепостей. На основании известных до сего времени данных мы полагаем, что на исследуемых территориях проживало около 20–25 000 княжеских поселенцев, гайдуков и солдат, содержавшихся феодалами, и наряду с этим по крайней мере 15 000 солдат оконечных крепостей, свободных удальцов, (гайдуков), вооруженных бойцов и крестьян различных сословий и юридического статуса. Эти общественные слои вместе с членами их семей означали весьма серьезное милитаризованное население числом 140–160 000 человек. К ним однако необходимо причислить наряду с мастерами и подмастерьями крепостей также и тех крестьян, которые обслуживали военнослужащих, и зачастую и сами располагали оружием.

Несмотря на многочисленные отрицательные воздействия милитаризации на общественность края была обеспечена значительная общественная мобильность. С появлением гайдуков и „рыцарствующего” сословия создавались такие социальные группы, которые разрыхляли сословную структуру. В результате этого в 17-ом веке в восточном регионе королевской Венгрии становится преобладающим не так называемое „второе крепостное крестьянство,” но благодаря военным привилегиям значительные народные массы встают на путь свободного крестьянского развития.